

RECENZIO

Dr. Hankiss Ágnes¹

Kihallgatási technikák**– Tankönyv az amerikai Nemzetbiztonsági Archívumból –**

Érdekes, noha etikai szempontból korántsem problémamentes vagy szívderítő könyvre találtam az amerikai Nemzetbiztonsági Archívumban.² Az 1963-ban készült, a CIA kihallgatási technikáit bemutató „Kubark Counterintelligence Interrogation” című tankönyvet³ 2014-ben szabadították fel, kevés „lefestett”, rövidebb szövegrésszel, a titkos minősítés alól. (A „Kubark” a CIA belső kódneve volt.)

Azoknak az elhárítás területén dolgozó kihallgatóknak kíván iránymutatást nyújtani, akik ellenállást tanúsító forrásokkal dolgoznak. A tananyag senkit sem tud megtanítani arra, hogyan legyen jó kihallgató, csupán azt kívánja bemutatni, melyek a rossz kihallgató tipikus hibái – írja a bevezető. Ez a különbségtétel akár szörszálhasogatásnak is tűnhet. De talán mégsem az. Hiszen legyen szó a HUMINT bármely területéről, ahol emberi kapcsolatokon keresztül kell információhoz jutni és

¹ címzetes egyetemi docens, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Nemzetbiztonsági Intézet Terrorrelhárítási Tanszékének oktatója

² The National Security Archive

³ <http://nsarchive.gwu.edu/> (letöltés időpontja: 2017.07.26.)

RECENZIO

képet alkotni a valóságról, az elemző-értékelő személy oldalán a szakmai ismeretek, a tudás mögött van – avagy nincs – valami rejtett többlet, amit nevezhetünk intuíciónak, megérzésnek, netán hatodik érzéknek. Legtalálhatóbb megfogalmazását egy elemzőknek szóló intelemben találtam: *„Mielőtt még túlságosan is belekerülnének a csodálatos eszközök és hipnotikus hatású képernyők bűvkörébe, hadd emlékeztessem Önöket, hogy az információ nem azonos a tudással, a tudás nem azonos a bölcsességgel, és a bölcsesség sem az előrelátással. Mindegyik a másiktól nő ki, és mindegyikre szükségünk van.”*⁴ Valóban, attól még, hogy valaki nem követi el a jellemző hibákat, vagyis nem rossz abban, amit csinál, még nem föltétlenül jó benne; ahhoz még szükség van arra a bizonyos, nehezen átadható többletre, amit az idézett szerző bölcsességnek és előrelátásnak nevez.

Az amerikai titkosszolgálatok az elmúlt években folyamatosan szabadítottak fel, és tettek a kutatás számára hozzáférhetővé olyan dokumentumokat, amelyek nem csupán a történeti megismerés számára lehetnek tanulságosak, hanem használható példákat nyújthatnak a HUMINT valósídejű, esetbemutatásokban kevésbé bővelkedő oktatásához is.

A 128 oldalas írás sorra veszi a kommunikációs taktikákat, a kihallgatandók lélektani típusait, a kihallgatási szituáció felépítésének lépéseit, de azokat az úgynevezett kényszerítő technikákat („coercive techniques”) is, mint a fenyegetés, a félelemkeltés, a fájdalom-okozás, a legyengítés, az érzékszervi depriváció, a narkózis vagy a hipnózis, amelyeket a

⁴ CLARKE, Arthur C., idézi G.R.Middeton, JSS, No3 Vol 8, 2015. (fordítás a szerzőtől)

RECENZIO

CIA számos szintéren használt a foglyok kihallgatásakor, például – ami később nyilvánosságra került és nagy felháborodást váltott ki – az iraki Abu Ghraib börtönben vagy dél-amerikai országokban, ahol a KUBARK-könyv spanyol nyelvű változata, CIA-tisztek nyújtotta tréninggel megtámogatva, igen „népszerű” volt a helyi rezsimek szolgálatának a körében. A fizikai kényszerítés durva és emberi jogokat sértő módszereit alkalmazták például Hondurasban. A fogadókészség minden bizonnyal abból az általános és eszkalálódó latin-amerikai helyzetből fakadt, amelyben „...a „forradalmi” terror ellen az állami terror eszközeivel fellépő fegyveres erők, testületek és szervezetek által alkalmazott erőszak nem korlátozódott a terrorista csoportokra, hanem kiterjedt a lakosság, elsősorban a vidéki lakosság szélesebb tömegeire is.”⁵

A KUBARK-könyv 1983-ban felülvizsgált, új változatának a bevezetője azonban már kimondja, hogy a kínvallatás nem csupán törvénytelen eszköz, hanem lealacsonyítja és rombolja a moralitását magának a szolgálatnak is. Az erkölcsi és törvényességi szempontok mellett sokan vitatták a hatékonyságát is, hiszen akit fizikai tortúrának tesznek ki, könnyen beismer bármit, hogy megszabaduljon a szenvedéstől. A kilencvenes évek elején újabb feltáró vizsgálatok és kritikus jelentések készültek az amerikai kormányzat számára. Azután 9/11 megint új fejezetet nyitott: a kényes téma Guantanamóval kapcsolatban került ismét terítékre és emelkedett a politikai csaták és kampányok tűzvonalaiba.

⁵ BÁCS Zoltán György (2017): A latin-amerikai terrorizmus gyökerei és azok néhány következménye. Terror & Elhárítás, 2017. 1-2. szám, 120. o.

RECENZIO

Napjainkban, a dzsihadista terrorizmus permanens fenyegetésének a korszakában azonban a kényszerítő vallatási módszerek ellenpólusaként az európai gyakorlatban kirajzolódik a másik pólus is: a tévesen felfogott és eltúlzott „politikai korrektség” által irányított gyöngeség és tehetetlenség. A magyar gyakorlat, úgy hiszem, helyes pozíciót foglal el, azaz a kettő között áll: kiegyensúlyozottan ötvözi a sikeres felderítéshez és megelőzéshez szükséges következetes bűnüldözési módszereket és az emberi élet és méltóság védelméhez fűződő elemi kívánalmakat.

A könyvnek vannak olyan fejezetei, amelyek elolvasásra és átgondolásra érdemesek, és a HUMINT bármely területén tanulságosak lehetnek anélkül, hogy szembesítenének bennünket a fentiekben jelzett morális dilemmákkal. Az itt „ízelítőül” bemutatott rövid részlet nem mechanikus szövegvonat: a magam logikája szerint próbáltam meg összerakni az egymáshoz illeszkedő, lényeges elemeket, anélkül, hogy a szöveg mondanivalóján változtattam volna. A személyiségtípusokkal kapcsolatban például nem térek ki a gyermekkori háttér elemzésére; amit el kell tekintenem más olyan, érdekes fejezetek bemutatásától is, mint például a kihallgatási helyzet felépítése és alkotóelemei.

Az egyik legnehezebb feladat a lélektani törvényszerűségek megfelelő használata a kihallgatásban. A tananyag úgy tanítja, hogy mindenekelőtt négy fő képesség szükséges hozzá. 1. Elegendő operatív tréning és tapasztalat a vonalvezetés gyors felismeréséhez 2. A használt nyelv beható ismerete 3. A kihallgatott személy szülőhazájának, esetenként titkosszolgálatának széleskörű ismerete 4. A másik, azaz a forrás valóságos megértése.

RECENZIO

A kihallgatást azonban meg kell előznie a priorálásnak („screening”), anélkül nem lehet biztonságosan meghatározni a személyiségrajzot és kialakítani a kihallgatási taktikát. A személyes priorálást mindig kikérdezőknek (priorálóknak), nem pedig a kihallgatóknak kell elvégeznie. Ha a körülmények ezt nem teszik lehetővé, a kikérdezést és a kihallgatást akkor sem végezheti ugyanaz a személy. A prioráló akkor végzi jól a dolgát, ha elsősorban a másik személyisége érdekli, nem pedig az információ, amit birtokol. Míg a kihallgatónál ez éppen fordítva kívánatos. Kiképzett, legendát hordozó személyek is védtelenné válhatnak azon a ponton, amikor a gyermekkori múltba visszanyúló, esetleges és lényegtelen apróságokra terelődik a beszélgetés. Ilyenkor hagyni kell szabadon beszélni, nem kell közbevágni, kérdéssel vagy tereléssel megakasztani az elbeszélés folyamatát. Megértőnek kell mutatkozni, de semmi iránt sem szabad kitüntetett érdeklődést mutatni vagy a hallottakat minősíteni.

A kihallgatandók személyiségrajzához alapvetően két különböző tipológia használatos: 1. lélektani-érzelmi és 2. földrajzi-kulturális. Az első azon alapszik, hogy az ember érzelmi-lelki mintái nem sokat változnak a térben és időben. Az újonnan elsajátított viselkedésformák többnyire az elsődlegesek variációi. A második tipológia hívei a nemzeti karakter megismerését tekintik a legfontosabbnak, hisz a kihallgatandó ember valamilyen társadalmi-kulturális kontextust hoz magával, aminek az ismerete nélkül könnyű félreértelmezni a szavait és a viselkedését. A háttér figyelmen kívül hagyásából komoly „blamák” szülehetnek... A Szovjetunióval kapcsolatban a hidegháború idején információk és tapasztalatok tömege segítette a felkészülést. Az például, hogy a KGB tisztek rossz bánásmódban

RECENZIO

részesültek saját szolgálatukon belül, olyan alapot adott, amire az amerikaiak bízást építhettek. „It’s the walk-in trade that keeps the shop open”, tartotta a korabeli FBI-os szólásmondás.⁶ Kínával kapcsolatban is megtapasztalhatták már a nyugati világ titkosszolgálatai, hogy „A kulturális dimenzió figyelmen kívül hagyása azonban mind a gazdasági, mind a politikai elemzések készítésekor tévútra vezethet.”⁷ A tévedések sokszor abból fakadnak, hogy az elemzők „...a zsidó-keresztény kultúrkör hagyományaiából, valamint a globalizáció alapvető sztereotípiáiból kiindulva végzik a keleti nemzetekre vonatkozó elemzést.”⁸ Alapvető szemléleti sarokpont – legyen szó a HUMINT gyakorlatának vagy oktatásának bármely vonatkozásáról –, hogy „Az elmúlt évek nemzetközi politikai, gazdasági, vallási és társadalmi problémái tehát egyre világosabban és élesebben mutatnak rá azokra a globális és regionális kockázatokra, kihívásokra, amelyekre a Nyugat által adott eddigi válaszok elégtelennek bizonyultak.”⁹ Ma, a migrációval is összefüggő iszlamista fenyegetés idején, a nyelvi és kulturális felkészültség a védekezésben perdöntő fontosságú lehet; nem csupán magában a terrorelhárításban, hanem az érkezők azonosításában és ellenőrzésében is. Ugyanakkor az iszlám világ sokfélesége és az iszlám terrorizmus diverzifikációs folyamatai miatt talán minden korábbinál nehezebb feladat.

⁶ BEASLEY, Christina (2013): A Comparative Study of US and Soviet HUMINT Tradecraft during the Cold War. Pembroke College, University Of Cambridge, 17 July 2013.

⁷ KASZNÁR Attila (2016): Vallás és kormányzat Kínában. Bíbor Kiadó, Miskolc. 13. o.

⁸ KASZNÁR Attila (2016): Vallás és kormányzat Kínában. Bíbor Kiadó, Miskolc. 13-14. o.

⁹ SIMON László (2015): A fokozódó terrorizmus Európában és annak hatása a katonai tömegrendezvények biztosítására. Szakmai Szemle. 2015. 2. szám 145. o.

RECENZIO

A lélektani típusokkal kapcsolatban nem lehet elégszer hangsúlyozni a szemléleti rugalmasságot. Nem szabad a fogalmak és leírások rabjává válni, és mereven ragaszkodni hozzájuk, mert akkor az embert könnyen megtéveszthetik látszatok. Gyakorik az egyes típusok közötti életszerű átfedések, kivételek, amelyek felülírják a tipológiákat.

A gyakorlott kihallgató sok időt megtakaríthat, ha megérti a kihallgatott mozgatórugóit és érzelmi szükségleteit. Nevén kell szólítani a másikat, egyénként kezelni, hisz éppen attól retteghet, hogy a kihallgatási helyzetben elveszti a személyiségét. A „Hogyan csaljam csapdába, hogy felfedje, amit tud?” helyett, célszerűbb hozzáállás a „Hogyan érjem el, hogy ő maga akarja elmondani azt, amit tudni akarok?” Másfelől, a kihallgatónak el kell döntenie, milyen mértékig engedi magát megszemélyesíteni. Ha érzelmeket mutat, akár látványos sikereket is elérhet, de bizonyosan sok ütést is kap. A kezdők gyakran szellemi párviadalnak tekintik a kihallgatási szituációt. A kihallgató célja azonban soha nem lehet a személyes győzelem, csakis a cél elérése, azaz az információ megszerzése, minden megengedett eszközzel. Mindig el kell döntenie, hogy a másik ellenállása racionális vagy emocionális hátterű: az ellenállást csak ugyanazon a síkon lehet megtörni, amelyen alapszik. Fordítva nem igen működik.

A lélektani típusok jellemzésében nem térek ki minden vonatkozásra: igyekeztem kiemelni a koherens és lényegi vonásokat.

1. *Fegyelmezett-makacs.* Hideg, nyugodt, intellektuális, logikus és makacs. Lassan dönt. Nem az elkötelezettség, hanem többnyire személyes előnyök vezetnek. Látszólag kooperál, de folyamatosan titkolózik. Felsőbbrendűnek hiszi magát, és arról fantáziál, hogy ő az, aki manipulálja a környezetét. Lényegtelen dolgok beismerésével próbálja

RECENZIO

félrevezetni a kihallgatót. Mindig nyitva tart meneküloutat. Saját „külön bejáratú” moralitása van. Erősen ragaszkodik minden személyes tulajdonához. Ezek énjének a részei. A tárgyai, például egy érme vagy egy kulcscsomó személyes jelentőséggel bírnak a számára. Könnyen vall be dolgokat, de csak azért, hogy kizökkentse a kihallgatót és elrejtse a lényegét. Tilos vele szemben ellenséges fölényt mutatni és fenyegető magatartást alkalmazni, vagy keményen szembesíteni. A szoba és a környezet legyen tiszta és rendezett. Baráti és egyetértő hangvétel lehet csak eredményes. Célszerű érdeklődést mutatni a hobbijai, jelképes tárgyai iránt.

2. *Optimista*. Impulzív, inkonzisztens, de jó kedélyű. Elismeri a hibáit, megadja amit várnak tőle. Konfliktuskerülő. Inkább elfut, kimenekül a helyzetből. Úgy véli, végül minden jóra fordul. Beszéde és viselkedése inadekvát és következtelen. Gyakran alkohol vagy drogfüggő. Elhárítja a személyes felelősséget. Vágyik az elfogadásra, a pátyolgatásra. Pátyolgatni kell, de konkrét ígéreteket tenni nem szabad, mert ha nem teljesülnek, bosszúszomjas és agresszív lesz.

3. *Mohó, követelőző*. Piócafént tapad másokra, levakarhatatlan, kényszeresen dependens és passzív, elvárja, hogy mások gondoskodjanak róla. Ha sérül, nem saját erőfeszítéssel hozza helyre a bajt, hanem másokat akar rábírní, hogy megverekedjenek érte. Örök elégedetlen, aki könnyen válik árulóvá, ha csalódik a támogatóiban. Ez az új gazdáival szemben is hamar bekövetkezik. Önbüntető hajlama miatt depressziós lehet és öngyilkosság veszélye is fennáll. Megértő apaként kell vele viselkedni, nem szabad elutasítani, de akármit ígérni sem. A teljesíthetetlen kérést rögtön helyettesíteni kell valamivel, ami teljesíthető. Ez megnyugtatja, mert számára nem a tárgy, hanem a gesztus a fontos. Mivel az ellenállás érzelmi, a logika, az érvelés nála soha nem működik. Csak az érzelmi ráhatás.

RECENZIO

4. *Egocentrikus, szorongó.* Tele van félelemmel, mégis folyton harcba bocsátkozik, hogy elrejtse a félelmét. Vakmerőséggel kompenzált szorongás, a veszély tagadása jellemzi. Nárcisztikus személyiség, hiú és érzékeny, éhezi az elismerést, ezért soha nem szabad leleplezni vagy megszegyeníteni. Szeret szerepelni. Éreznie kell, hogy amit elmond, nem fordítják ellene. Hengegő, aki sokszor „Don Juan” is: minden nőt meg akar hódítani. Hazudik az elismerésért. Katonaként gyakran kitüntetik bátorságáért, ami azonban többnyire szándékos veszély-keresés eredménye. Nem szabad kigúnyolni a hengegését vagy rövidre zárni az elbeszélését. Érdeemes sajnálkozni, hogy egy ilyen értékes embert, mint ő, korábbi irányítói vagy munkaadói erre használtak, ilyesminek tettek ki. Ha visszatart fontos tényeket, például kapcsolatát egy idegen szolgálattal, éreztetni kell vele, hogy ha bevallja, nem lesz baja belőle. Beszervezését megkönnyítheti az ilyesfajta felvezetés: „Meg volnék lepve, ha vállalkozna egy ilyen veszélyes küldetésre...”
5. *Bűntudat-sújtott.* Kegyetlen, irreális tudatállapot. Folyton a bűntudata foglalkoztatja. Hol vezekel, hol viszont mások bűneit látja nagyobbbnak. Úgy érzi, elárulták. Amit azonban rendre ő maga provokál ki, hogy büntesse magát. Mazohista. Nehéz kihallgatni. Könnyen tesz önmagára nézve hamis vallomást, vagy olyasmit követ el, amiért büntetés jár. Nehéz eset. Csakis a bűntudatára építve lehet megnyitni.
6. *Akit összetör a siker.* Hasonló az előbbihez. Vágyik a sikerre, de képzeletben éli ki, a megvalósítástól fél. Elmondásában egész életében a siker küszöbén állt, de mások hibájából mindig közbejött valami. Gyakran éri baleset. Ambícióit, vágyait csak addig élvezzi, amíg fantáziában maradnak, és nem valósulnak meg. A beteljesüléssel kapcsolatos belső tiltás bűntudati eredetű. Többnyire másokat

RECENZIO

hibáztat a kudarcért, amit ő maga idézett elő. A kihallgató kerülje, hogy hatni akarjon rá vagy szembesíteni a kudarcok valódi okával, mert akkor tények helyett szubjektív torzítások özönével kell számolnia. A kihallgatónak el kell különítenie, izolálnia a személyiségnek ezt a mezőjét, ami a megbízhatatlanság forrása.

7. *Skizoid vagy furcsa karakter.* A való világ számára üres és értelmetlen. Nem válik el a fantázia a valóságtól. Minden külvilágból érkező frusztrációra rendkívüli intoleranciával reagál. Szimbolikus jelentést tulajdonít másoknak, de valóságos kapcsolata senkivel sincs. Nem bírja a frusztrációt. Rögtön visszabújik a csigaházába. Kóros hazudozó. Olyasmit mond, amit a kihallgató szívesen fogad, hogy előcsalogassa a másik reakcióját. Sokszor ő maga sincs tisztában azzal, hogy hazudik.
8. *A kivételes.* Nagy igazságtalanság érte, jóvátételre vár. A világ még tartozik neki. A hátrány sokszor sorsszerű: például testi fogyatékoság, krónikus betegség, korai árvaság. Privilégiumokra tart igényt, aminek a jogossága, úgy tartja, mindenki számára nyilvánvaló, tagadása csak rosszindulatból fakadhat. Ha megkérdőjelezzik, lázad. Odaadón kell meghallgatni és elfogadni. Az ambivalens hozzáállás az ő szemében tagadást jelent. A juttatás, amit kér, nagyobb, mint amit megérdemel azzal, amit nyújtott. Ennél a típusnál a legvalószínűbb, hogy ha a helyzet lehetővé teszi, dekonspirálja a kapcsolatot, esetleg kitalál a sajtónak.
9. *Átlagos, normális.* Az előző személyiségtípusok bármelyik tulajdonságával rendelkezhet, akár többel is, de egyik sem válik uralkodóvá. A reakciói mindig a külvilágra válaszolnak, a belső színpad nem veszi át a külvilág helyét és szerepét.

RECENZIO

A lélektani típusok persze a kihallgatási helyzeten túl, más vonatkozásokban is relevánsak lehetnek. Például: a felajánlkozók és átállók általában elégedetlenek voltak a hivatalukkal, nem tudtak kijönni a főnökeikkel. Vélhetőleg ugyanez ismétlődik majd új gazdáikkal is; ami adott esetben a visszafordítás kulcsa lehet. Többségük a Makacsok (1), a Követelőzők (3) és a Skizoidok (7) közül kerül ki. Nem tudom, hogy a Kubark-könyv elkészülte óta eltelt évtizedek híres átállóira és „vakondjaira” is állhat-e ez a tipológia. Érdekes volna megvizsgálni az ismertebbeket, Ames-t, Penkovsky-t, Conrad-ot és másokat.

Kuriózusként egy magyar vonatkozás: a személyiség mozgatórugóira épülő taktika példajaként említi a könyv Mindszenthy bíboros esetét. Az AVH azért tudta aláírni vele az önmagára nézve terhelő vallomást, mert számára a biztonság és az erő egyetlen forrása az volt, hogy lelkét és önmagát Istenre bízta, és ezért fizikai valóját zokszó nélkül átengedte kínzóinak. A beismerés ugyanolyan természetes volt számára, mint a mártíromság maga.

Nem tudom megítélni, hogy a rendvédelmi tapasztalat tükrében ez a tipológia mennyire reális vagy elavult, de személyiséglélektani síkon, úgy hiszem, nagyjából megfelel mai ismereteinknek is. Volna mivel kiegészíteni, pontosítani vagy bizonyos elemeit akár vitatni is. A mára méltán divat-fogalommá vált borderline-szindróma fényében például új megvilágítást is kaphatna a tipológia, de itt most csupán a könyv bemutatására vállalkozhatom.

A levéltári dokumentumok – még ha módszertani értelemben túlhaladottak is lehetnek, a bennük szereplő tudásanyag pedig a rendvédelem területén dolgozó szakemberek számára nyilvánvaló –, hasznos példákat és kibontható megállapításokat tartalmaznak a HUMINT különböző területeiről.

RECENZIO

Jól kiegészíthetik az *anekdota-alapú*¹⁰ oktatást, amely főképpen filmek és tévésorozatok elemzésére és olykor nyilvánosan is nagy vihart kavart hírszerzési kudarcok ismertetésére épül. „Az emberi hírszerzés akadémikus oktatása nehéz a források és az ügyek titkossága miatt.”- írja tanulmányában a szerző,¹¹ aki bemutatja, hogy valóságos eseményekre épülő filmek és TV-sorozatok hogyan használhatók esetelemzéseként a HUMINT oktatásában. Az egyik példa a szovjeteknek dolgozó „vakond”, Aldrich Ames történetét feldolgozó TV-sorozat („The Asset”), amelyen keresztül a felajánlkozókkal („Walk-in”) kapcsolatos problémák tanulmányozhatók. (A Kubark-könyv felajánlkozókkal foglalkozó fejezetét itt nincs módomban ismertetni. A témáról egyébként a legalaposabb dolgozatot a magyar állambiztonsági tananyagok között találtam...). A filmet megnézve arra gondoltam, átböngésem a Nemzetbiztonsági Archívumban található Aldrich Ames-szel kapcsolatos iratokat, jelentéseket. Kirajzolódott belőlük, hogy a film alapjául szolgáló történet igazi tanulsága nem csak, vagy nem is elsősorban a felajánlkozó kezelésé, hanem inkább az, hogy a sok éves elhárítási kudarc fő oka az amerikai titkosszolgálatok közötti világos és hatékony feladat-kijelölés elmaradása, és általában az együttműködés hiánya volt. A HUMINT oktatásában a filmekből, TV-sorozatokból vagy könyvekből leszűrhető tanulságokat valószínűleg érdemes kiegészíteni a levéltárakban fellelhető dokumentumokkal is. A filmes feldolgozás és a levéltári forrásanyag összevetése pedig figyelemreméltó összefüggésekhez és kérdésfeltevésekhez is elvezethet... Dehát ez már más lapra tartozik.

¹⁰ SANO, John (2015): The Changing Shape of Humint. AFIO's Intelligencer Journal. Vol. 21, No. 3, Fall/Winter 2015. 77. o.

¹¹ COZINE, Keith (2015): Setauket to Abbottabad: The Value of Film and Television in Teaching Human Intelligence, JSS, No 3., Vol 8. 80. o.